

SAVOKŲ ATSAKINGUMAS IR ATSAKOMYBĖ SEMANTINIAI RYŠIAI SU ETIKOS KATEGORIJOMIS

Egidijus Nedzinskas^{1,2}, Nijolė Bankauskienė¹

¹Kauno technologijos universitetas, Socialių mokslų fakultetas

²Mykolo Romerio universitetas, Viešojo saugumo fakultetas

Įvadas

Ilgame visuomenės raidos procese žmogus įgyja vis didesnę laisvę, tampa savarankiškesnis. Kartu jo ryšiai su visuomene darosi glaudesni, gilesni ir platesni. Šiame procese svarbi *atsakomybės* problema. Mokslininkai, politikai ir kiti visuomenės atstovai vieningai nesutaria ir negali iš anksto apibrėžti visų *atsakomybės* niuansų. Taip pat negali tikėtis, kad sulauks vieningų filosofinių diskusijos išvadų. Vis dėlto, anot T. M. McLaughlin (1997, p. 16–17), filosofinių svarstymų vaidmuo jokių būdų negali būti atmetamas.

Dabartinė civilizacija, kurią lydi aštrūs politiniai ir socialiniai prieštaraivimai, grėsminga ekologinė krizė, vis didėjantis dorovinis nuosmukis, iškelia *atsakomybę* kaip universalią ir vieną aktualiausių šių dienų dorovinių problemų. *Atsakomybės* problema akcentuojama greta laisvės, pasirinkimo, kaltės ir kitų opiausių žmogaus būties problemų (Žemaitis, 1995, p. 1).

Ugdymo procese, anot L. Jovaišos (1993), sąveikauja augimas, švietimas, mokymas, lavinimas, auklėjimas. Svarbų vaidmenį šiame procese atlieka bendravimas ir socialinė aplinka. Visi šie veiksniai yra išoriniai. Tačiau ugdymas negali būti visavertis be saviugdos „todėl galima skirti dvi ugdymo puses: išorinę (pedagoginius ugdymo veiksmus) ir vidinę (ugdymosi vyksmus)“. Vienas iš pagrindinių dalykų ugdymo procese – dorovinis auklėjimas, kuris apima ir įprasmina visas kitas ugdymo puses, kuriant visavertę dorovinę asmenybę.

Beržinskas (2008, p. 234) klausia, ką gi galima, pageidautina, tinka, net privalu ugdyti, arba kelti, žadinti? Visų lygmenų mokyklose ugdyti galima, įmanu ir privalu:

- *atsakingumą*, kūrybingumą, tvirtumą kaip dorybingo charakterio savybes;
- dorybingumą ir dorą (kaip humanistinės moralės paisymą);
- jausmingumą, veiksniaus mąstymo įstangą, supratingumą, lavų skonį;
- įsitikinimus, pažiūras ir ypač – didžiausią pagarbą gyvybei;
- kolektyvumą, patriotizmą, pilietiškumą, saviklova, visuomeniškumą.

Kelti tinka ir būtina kultūrą, išmaną, morali-

nę stadiją, sąmoningumą. Žadinti įmanu ir privalu dvasią (dvasia – tai pažadinta siela), savimone, sąžinę. Taigi, ugdymas pirmiausia, daugiausia, svarbiausia – moralinio ir etinio pobūdžio vyksmas. Užtat privalu esmingai nagrinėti etinį ugdymą.

Taigi, kas yra *atsakingumas*, kurį vertybių skalėje autorius nurodo pirmiausia? Galima teigti, kad moralinės vertybės ir moralinis ugdymas yra, nors svarbi, bet tik dalis vertybinės atsakomybės. Remdamiesi šiomis idėjomis, pagrįstai keliame klausimą, kuo gi *atsakomybės* sąvoka, kaip vertybės dalis, skiriasi nuo atsakingumo sąvokos. „Vertybės – specifiskai socialiniai aplinkinio pasaulio objektų apibrėžimai, išryškinantys jų teigiamą arba neigiamą reikšmę žmogui ir visuomenei (gėrybė, gėris ir blogis, grožis ir bjaurumas, esantys visuomenės gyvenimo arba gamtos reiškiniuose). Paviršutiniškai žiūrint vertybės atrodo kaip daikto arba reiškinio savybės, tačiau jos būdingos jam ne iš prigimties, ne šiaip dėl objekto, paimto savaime, vidinės struktūros, o todėl, kad jis trauktas žmogaus visuomeninės būties sfera ir tapo tam tikrų socialinių santykių nešėju“ (Filosofijos žodynas, 1975, p. 459–460).

Šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti sąvoką *atsakingumas* ir išsiaiškinti, kuo ši sąvoka skiriasi nuo sąvokos *atsakomybė*.

Straipsnio *tikslas* – atlikti žodžių *atsakingumas* ir *atsakomybė* semantinių ryšių su kitomis etikos kategorijomis analizę.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros, dokumentų ir semantinės (turinio) analizės.

1. Sąvokos atsakingumas analizė

Kokybinė turinio analizė remiasi interpretacija, todėl kategorijų ir subkategorijų išskyrimas nėra automatiška, mechaninė technika, bet kūrybiškas mąstymo procesas, siekiant iš koduoti tekste esančias prasmes (Mayring, 2001).

Kokybinė turinio analizė gali būti apibrėžta, kaip empirinis, metodologinis tekstų nagrinėjimas šių tekstų rėmuose, remiantis metodologiškai pagrįstais analizės žingsniais. Nagrinėjamas tekstas talpina naujas temas ir idėjas, kaip skelbiamąjį (matomą) turinį, ir konteksto informaciją, kaip latentinį (nematomą) turinį (Žydzūnaitė, 2005).

Kokybinė turinio analizė tyrėjo atžvilgiu apima

trijų lygių refleksiją (Cormack, 2002):

1. Tyrėjas nustato teorines ribas, kuriose nagrinėja teksto medžiagą.
2. Tyrėjas turi apmąstyti savo patirtį ir nuostatas, kad atskirtų jas nuo teksto analizės.
3. Tyrėjui būtina pasirinkti, aprašyti ir atspindėti metodologines-filosofines nuostatas, kurios bus vartojamos kokybinei turinio analizei.

Kokybinė turinio analizė siekia apibūdinti veiksmus, interakciją, motyvaciją, sąvokas konkrečiame kontekste, remiantis interpretacija. Kategorijų kūrimas yra kokybinės turinio analizės šerdinis bruožas. Kategorija – teiginys, apimantis grupę subkategorijų (trumpų teiginių), kurias sieja bendras turinys, teksto prasmė (Krippendorff, 1980).

Iškeltam tikslui pasiekti buvo taikytas giluminis mokslinės literatūros, dokumentų ir semantinės (turinio) analizės metodas, nagrinėjant sąvokų ryšius *atsakingumas* ir *atsakomybė* su kitomis etikos sąvokų kategorijomis. Todėl buvo gilinamasi į minėtų

žodžių lizdus *Kanceliarinės kalbos patarimuose*, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*, *Etikos žodyne*, *Enciklopediniame edukologijos žodyne*, *Sociologijos žodyne*, kadangi žodynai patikimi ir pripažinti kalbininkų. Taip pat analizuota *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, *Hodegetika* ir E. Martišauskienės daktaro disertacija, iš minėtų šaltinių atrenkant nagrinėjamas sąvokas *atsakingumas* ir *atsakomybė*, jų reikšmes, vartojimą bei sinonimiškumą.

Sąvokas *atsakingas* ir *atsakomybė* galima laikyti sinonimais. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (p. 55) nurodoma: **atsakingi** | 'as, jei kalbama apie žmogų, tai toks žmogus, „kuris atsako, garantuoja“: A. darbuotojas. ~²umas. Sąvokos *atsakingumas* ir *atsakomybė* yra sinonimiškos, tačiau praktikoje turi savo vartosenos diferencijuotą lauką. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (2000, p. 55) nurodo, kad „atsakingas darbas toks, už kurį reikia atsakyti, svarbus“. Lotynų kalboje sąvoka „atsakyti“ reiškia *respondeo*, *spondi*, *sponsum*.

1 lentelė. *Sąvokų atsakyti reikšmės ir vartojimas (Kanceliarinės kalbos patarimai, 2002)*

Sąvoka	Reikšmė	Citata
Atsakyti	Įprasčiausia reikšmė „duoti atsakymą“	Į raštą reikia <i>atsakyti</i> per tris dienas. Ministras <i>atsakė</i> į klausimus
Būti atsakingam	Reikšmė (už darbą, veiksmus, pasižadėjimą ar kitką)	Kiekvienas <i>atsako</i> už savo veiksmus
Atsakyti už ką	Rodo atsakomąjį dalyką	Valdyba <i>atsako</i> už bendrovės išipareigojimus. Meistras <i>atsako</i> už elektros pereinamąją [jei pereinamąją elektrą]
Atsakyti pagal ką	Vartojama pagrindui reikšti	<i>Atsako</i> pagal įstatymą, pagal sutartį; jei reiškiamas vietos santykis: <i>atsakyti</i> (atsistojus) prieš auditoriją, prieš teisimą
Pilnai atsakyti	Turi būti <i>visiškai atsakyti</i>	Įmonės vadovas pilnai (= visiškai) <i>atsako</i> už savo darbą

Analizuojant sampratas *atsakingumas* ir *atsakomybė*, būtina išsiaiškinti priesagų *-umas*, ir *-ybė* reikšmes. Anot A. Umbraso (2009), priesaga *-umas* rodo, kad tai yra ypatybės pavadinimas. Priesagos *-ybė* vediniai taip pat įvardija ypatybių pavadinimus, bet tai dažnai būna jau ne gryna ypatybė, reikšmė konkretesnė, apibrėžtesnė.

Kadangi ir *atsakomybė*, ir *atsakingumas* tiesiogiai ar per darybos pakopas remiasi veiksmožodžiu *atsakyti*, t. y. čia abstrahuojama iš to paties veiksmožodžio kylanti ypatybė, juos tam tikrais atvejais galima laikyti sinonimais, pvz., sinonimiškai vartojama *atsakomasis redaktorius* ir *atsakingasis redaktorius*.

Sinonimija terminijoje yra yda, todėl ji yra šalinama arba diferencijuojamos reikšmės.

2 lentelė. *Sąvokos atsakingas, -a reikšmės ir vartojimas (Kanceliarinės kalbos patarimai, 2002)*

Sąvoka	Reikšmė	Citata
Atsakingas, -a	Gali reikšti „kuris už ką <i>atsako</i> “, „už kurį reikia <i>atsakyti</i> “ arba tiesiog svarbumą	Paskirti darbuotojai <i>atsakingi</i> už raštvedybą. Ministras yra <i>atsakingi</i> , kad ministerijos vykdytų savo užduotis. Vyriausybė pradėjo <i>atsakingą</i> (svarbų) ūkio pertvarkymo darbą
atsakingasis//atsakomasis	Už ką nors <i>atsakančiam</i> asmeniui apibūdinti abi formas vartojamos sinonimiškai	Gali būti <i>atsakomasis</i> arba <i>atsakingasis</i> redaktorius; kanceliarinėje kalboje išigali <i>atsakingasis</i> : <i>atsakingasis</i> sekretorius;
Atsakingas prieš ką	Prastas pasakymas, turi būti <i>atsakingas kam</i>	Už savo darbą esame <i>atsakingi</i> prieš vadovybę (= vadovybei).

¹ Ženklas, dedamas bendrajai daliai atskirti.

² Ženklas (tildė) vietoje praleidžiamos bendros žodžių dalies.

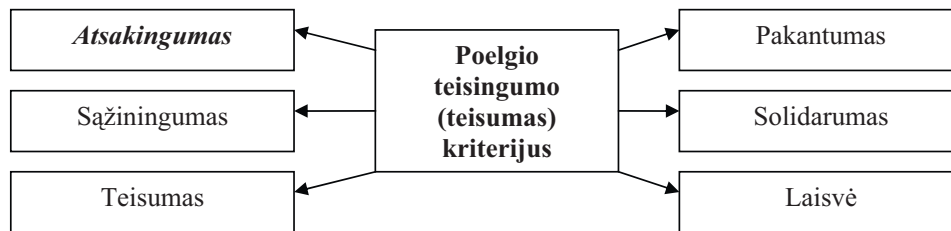
Etiniu požiūriu, L. Jovaiša „Hodegetikoje“ (1995, p. 33) pažymi, kad „*atsakingumas* – ne tik dorovinio elgesio pamatas, bet istoriška veiksminga asmenybės būseną: *atsakomybė* už tautos, valstybės likimą. Dorovės, jos normų suvokimas tėra auklėjimo pradžia, jo vidurys – *atsakingumo* už normų laikymąsi ugdymas, pabaiga – *atsakingas* gyvenimas. Taigi, *atsakingumo* išgyvenimas yra galutinė prielaida tautos ir valstybės gyvybingumui.“

L. Jovaiša pažymi, kad *atsakingumas* – dorybė, pasireiškianti valia užtikrinti gerus veiklos ar elgesio rezultatus. Kaip ir sąžiningumas, jis apima visus žmogaus veiksmus, bet pirmiausia poelgių teisingumą“ (1995, p. 72). L. Jovaiša, pabrėždamas

dorybes, vykdant teisingumo priedermes, teigia, kad „teisingumas savaime yra dorybė, nes kalbama ir daroma pagal visų pripažintus dorovės ir teisės kriterijus.“ Teisingo elgesio kriterijus nustato socialinių santykių kultūra, pvz., tolerancija (pakantumas), solidarumas (vieningumas), kantrybė (1995, p. 71).

L. Jovaišos (1995, p. 72), teigimu apie poelgio teisingumą, nurodomi kriterijai, kurių tarpe figūruoja ir *atsakingumas* (1 pav.):

1. **Sąžiningumo.**
2. **Pakantumo.**
3. **Solidarumo.**
4. **Teisumo.**

1 pav. L. Jovaiša apie termino poelgio „teisingumas“ kriterijus

3 lentelė. *Sąvokos atsakingumas reikšmės*

Šaltinis	<i>Atsakingumas reikšmės</i>
L. Jovaiša (2005)	Ne tik dorovinio elgesio pamatas, bet istoriška veiksminga asmenybės būseną: <i>atsakomybė</i> už tautos, valstybės likimą
L. Jovaiša (2005)	Išgyvenimas yra galutinė prielaida tautos ir valstybės gyvybingumui
L. Jovaiša (2005)	Dorybė, pasireiškianti valia užtikrinti gerus veiklos ar elgesio rezultatus. Kaip ir sąžiningumas, jis apima visus žmogaus veiksmus, bet pirmiausia poelgių teisingumą
L. Jovaiša (2005)	vienas iš teisingumo kriterijų

Taigi *atsakingumo* samprata – tai vienas iš teisingumo bruožų, dorovinio elgesio pamatas, pamatinė etikos ir teisės kategorija, ji artima sąvokoms „sąžinė“, „privalomybė“, „stropumas“, „orumas“, yra susieta su emocine reakcija – vykdyti pareigą. Tai savimonės konstruktas, asmens savikontrolės mechanizmas, susijęs su teisumo ir kaltės suvokimu, ir reiškiasi, kaip žmogaus prisiimama atsakomybė už savo savarankiškus ir suverenius veiksmus, parodo sąmoningumo, dorovinės kultūros ir laisvės laipsnį.

Labai dažnai įvairiuose moksliniuose tekstuose šalia sąvokos *atsakingumas*, sutinkama ir sąvoka *atsakomybė*. Kyla klausimas, kaip mokslininkai apibūdina sąvoką *atsakomybė*? Ar sąvokos *atsakingumas* ir *atsakomybė* yra tapačios? Kuo skiriasi šios abi sampratos?

2. Sąvokos *atsakomybė* analizė

Atsakomybė – būtinybė, pareiga atsakyti už elgesį, veiką. Gali būti išskiriama socialinė-morali-

nė, religinė, ekonominė, teisinė – *atsakomybė*. Ji pasireiškia pasekmėmis, kylančiomis subjektui dėl jo paties ar kitų asmenų elgesio. Pagal rūšis gali būti pozityvioji (jei dėl elgesio kyla teigiamos sankcijos) arba negatyvioji, neigiama *atsakomybė*, užtraukianti asmeniui neigiamą sankciją (bausmę). *Atsakomybės* sąlygos – kaltė, žala, prieštaraujantys (socialinėms) normoms veiksmai (elgesys), priežastinis ryšys tarp asmens veiksmų ir žalos. Nuo *atsakomybės* gali būti atleidžiama esant ypatingoms aplinkybėms (pvz., pasikeitus visuomenės normoms, joms netekus socialinio reikšmingumo, pvz., spekuliacijos posovietinėse valstybėse kaip nusikaltimas kurį laiką formaliai nebuvo panaikintas, tačiau už jį nebuvo baudžiama) (<http://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>).

Sąvoka *atsakomybė* (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000, p. 55) – tai „dorovinių, pareiginių ir teisinių reikalavimų paisymas: asmeninė, kolektyvinė, teisinė *atsakomybė*“.

4 lentelė. *Sąvokos atsakomybė reikšmė ir vartojimas (Kanceliarinės kalbos patarimai, 2002)*

Sąvoka	Reikšmė	Citata
Atsakomybė	Padėtis, reikalaujanti atsakyti; būtinumas atsakyti Kaip ir su veiksmazodžiu <i>atsakyti</i> , asmuo ar institucija nusakoma naudinininku – <i>atsakomybė kam</i>	Deputatai pajuto <i>atsakomybę</i> savo rinkėjams.
Administracinė atsakomybė	<i>Atsakomybė</i> , susijusi su priverstiniu administraciniu poveikiu.	Už brakonieriavimą numatyta administracinė <i>atsakomybė</i>
Baudžiamoji atsakomybė ir drausminė atsakomybė	<i>Atsakomybė</i> , susijusi su priverstiniu baudžiamosios ir drausminės <i>atsakomybės</i> poveikiu	Už prasižengimus karys gali būti traukiamas drausminėn ar baudžiamojon <i>atsakomybėn</i>
Visiška atsakomybė	Visiškai <i>atsakingas</i>	
Atleisti nuo atsakomybės	Įprastas kanceliarizmas	Nutarimas informacijos rengėją atleidžia nuo <i>atsakomybės</i>
Prisiimti atsakomybę	Juo pasakoma ne šiaip būtinumas, o ir išpareigojimas <i>atsakyti</i>	Įmonės vadovas prisiima materialinę <i>atsakomybę</i>
Atsakyti, būti atsakingam		Buhalteris neša materialinę <i>atsakomybę</i> (= yra materialiai <i>atsakingas</i> , materialiai <i>atsako</i>)
Nenešame atsakomybės		Už šią informaciją nenešame <i>atsakomybės</i> (= <i>neatsakome</i> , nesame <i>atsakingi</i>)
Paskirti, numatyti, nustatyti atsakomybę	Paskirti, numatyti, nustatyti	Partija savo nariams uždeda (= paskiria, nustato) <i>atsakomybę</i>
Atleisti nuo atsakomybės	Atleisti nuo <i>atsakomybės</i>	Ministerija nuėmė nuo vadovų <i>atsakomybę</i> (= vadovus atleido nuo <i>atsakomybės</i>)
Taikyti atsakomybę	Vartojama nekonkreto skirimo reikšmė	Už įstatymų pažeidimus taikoma drausminė, administracinė ar baudžiamoji <i>atsakomybė</i>
Traukti atsakomybėn	Reiškia baudimo veiksmą	Už pažeidimus žmonės traukiami <i>atsakomybėn</i> . Atitinkamą baigtinį veiksmą pasako priešdėlinė forma patraukti: Taryba nutarė leisti patraukti deputatą baudžiamojon <i>atsakomybėn</i>
Užtraukti atsakomybę	Paplitęs specialios reikšmės pasakymas, reiškiantis ne patį baudimą, o <i>atsakomybės</i> atsiradimą	Kišimasis į teisėjų veiklą užtraukia baudžiamąją <i>atsakomybę</i> (galėtų būti: Už kišimąsi... gali būti traukiama baudžiamojon <i>atsakomybėn</i>)

J. Leonavičius (1993, p. 19) nurodo terminą *atsakomybė*:

1. Padėtis, reikalaujanti garantuoti sėkmę, atsiskaityti.
2. Etikoje ir teisėje – kategorija, atspindinti specifinę socialinę ir dorovinę teisinį asmens santykį su visuomene (su visa žmonija), kuriam būdingas savo dorovinės pareigos ir teisės normų vykdymas.

L. Jovaiša (2007, p. 27), pateikia sąvoką *atsakomybė*, nurodydamas, kad tai pranc. *responsibility*, angl. *accountability*, vok. *verantwortlichkeit*, rus. *ответственность* – bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiklą, atliekant pareigas (šeimos, visuomenės, darbo, bendravimo ir kt.). *Atsakomybė* ugdoma reikalaujant *atsakyti* už savo veiksmus. Ji yra svarbiausias dorovinio brandumo požymis (mokytojo *atsakomybė* už mokinių, mokinio *atsakomybė* už savo ateitį).

V. Žemaitis (2005, p. 32–34) nurodo, kad *atsa-*

komybė, kaip pamatinė etikos kategorija, nusakanti asmens santykį su dorovine privalomybe. *Atsakomybė* tai, kai žmogaus veiksmai ir poelgiai atitinka išsąmonintą pareigą. Jeigu pareiga reiškiasi įgyvendinant sąžinės sprendimus, vadinasi, klausimas, kaip pareiga įvykdoma arba kiek asmuo kaltas, kai jos neįvykdo, – yra dorovinės *atsakomybės* klausimas.

Pasak A. Halder (2002, p. 25), *atsakomybė* reiškia žmogaus priedermę atsakyti už savo veiksmus (ir neveikimą) tais atvejais, kai jų padariniai priskiriami jam, t. y., už kuriuos jis privalo laiduoti ir, esant reikalui, atsiskaityti atitinkamai institucijai, kuri šiuo atžvilgiu yra autoritetas. Taigi prielaida yra žmogaus, kaip asmens, laisvė ir jo sprendimas atlikti tam tikrus veiksmus, kartu išipareigojant nepažeisti atitinkamų elgesio normų, – tai žmogaus asmeninis santykis su kitais asmenimis; atsiskaitymo reikalaujanti instancija yra žmonių arba Dievo teismas.

Atsakomybės etika, pasak M. Weber (1997), tai etika, kuri vertina veiksmus pirmiausia padari-

nių atžvilgiu. Naujausiais laikais H. Jonas (1984), akcentavo etinį *atsakomybės* principą. *Atsakomybė* už mokslinio pažinimo, technikos atradimų, ekonominių pritaikymų padarinius yra svarbiausias klausimas, kurį gvildena mokslo, technikos, ekonomikos ir kt. etikos.

Atsakomybė reiškiasi kaip asmenybės savikontrolės mechanizmas. Ji pagrįsta žmogaus gebėjimu ne tik laisvai apsispręsti ir pasirinkti poelgius, bet kartu kreipti juos, siekiant prasmingų tikslų ir teigiamų veiklos rezultatų. Prisiimdamas *atsakomybę* už savo veiksmus ir poelgius, žmogus reiškiasi kaip visavertė asmenybė. *Atsakomybė* jis prisiima kaip savo paties tapatumą.

E. Martišauskienė (2001, p. 85), analizuodama vyresnių paauglių sovietiniais metais (1984–1985) ir nepriklausomoje Lietuvoje (1998–1999) vienoje iš Kauno mokyklų požiūrį į savo dorinių vertybių vertinimą, pastebėjo, kad „šiandienos paaugliai labiau vertina teisingumą, o mažiau rūpinasi pareiagingumu, *atsakingumu*“. Tačiau, vertindami vieni kitus, paaugliai pastebėjo, kad paauglės mergaitės net 31,6 proc. mato daugiau pareiagingų ir 25,6 proc. mergaičių daugiau pastebi *atsakingų* bendraamžių berniukų. Tiriamieji (1998–1999) geriau vertino savo pareiagingumą ir *atsakingumą* negu tai darė tiriamieji sovietiniais metais. Tai rodo, kad šios sąvokos yra labai artimos.

Visuotinės lietuvių enciklopedijos II tome (2002, p. 165) nurodoma, kad *atsakomybė* – tai asmens, žmonių grupės, institucijos išipareigojimas už padarinius, sukeltus jų poelgių, sprendimų ar įsitikinimų. *Atsakomybė* apima apsvaistytą ir sąžiningą pasirinkimą, įsitikinimą, kad jis teisingas, ir jo padarinių pripažinimą. *Atsakomybė* priklauso nuo problemos reikšmingumo ir sprendimo pobūdžio. *Atsakomybė* gali būti už ką ir prieš ką. Pagal objektą ir raišką skiriamos politinės, juridinės, religinės bei dorovinės *atsakomybės* (Stoškus, 1994, p. 13).

Sąvoka *atsakomybė* glaudžiai susijusi su sąvokomis: pareiga, stropumas, orumas, laisvė, kaltė ir teisėtumas. *Atsakomybė* skleidžiasi kartu su pareiga ir sąžine. Šios trys etikos kategorijos yra glaudžiai susijusios ir viena kitą sąlygoja. V. Žemaičio *etikos žodyne* (2005, p. 245–246) pareiga nurodoma, kaip pamatinė etikos kategorija, dorovinis savimonės konstruktas. Artimos sąvokos – priedermė, prievolė. Pareiga reiškiasi laisvu asmenybės apsisprendimu, pagrįstu jo paties įsitikinimais. Ji nėra išorinė žmogui „uždėta našta“, o paties prisiimtas išipareigojimas. Pareiga yra kaip sąžinės liepimas, kaip valia, kaip savęs lenkimas įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Jeigu pareigos vykdymas tampa patvariu vidiniu poreikiu, išsiugdoma teigiama charakterio savybė – pareiagingumas. Iš pareigos kyla atsakomybė. Savo ruožtu ji grįžtamai veikia pareigą. Kiekvienas asmuo, atlikda-

mas pareigą, nuolat išgyvena vidinę *atsakomybės*, įtampą už savo veiksmus, kurių jis imasi. Asmuo, neįsisąmoninęs savo *atsakomybės*, negali sėkmingai atlikti ir pareigos.

Atsakomybei artimos sąvokos: uolumas, darbštumas, drausmingumas, sąžiningumas, pareiagingumas ir stropumas. V. Žemaitis (2005, p. 297) teigia, kad stropumas – dorovinė charakterio savybė, skatinanti teigiamą asmens santykį su veikla (mokymusi, visuomenine veikla, darbu), kai dirbama aktyviai, uoliai, su iniciatyva, kūrybiškai.

Atsakomybė susijusi su savo gyvenimo įprasminimu, ir orumas atspindi žmogaus įsisąmonintą savo paties vertingumą. V. Žemaitis, (2005, p. 235), kalbėdamas apie orumą, sako, kad orumas, tai pamatinė etikos kategorija, dorovinės savimonės konstruktas. Orumas būdingas tik žmogui, kuris ir yra nelygstama vertybė. Orumas labiausiai išaukština žmogų, suteikia jam kilnumo, sustiprina jo dvasinį savarankiškumą.

Orumas – svarbus elgesio savikontrolės mechanizmas. Savo orumo jausmas neleidžia žmogui būti nesąžiningam, nepagarbiam, neprincipingam, veidmainiui, t. y. savo elgesiu peržengti orumo ribas. Orumo įsisąmoninimas stiprina žmogaus pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis. Orumo jausmas drausmina žmogų, skatina kelti sau ir kitiems didesnius reikalavimus, nesitenkinti tuo, kas pasiekta, nenustoti tobulėjus. Oriam padeda išlikti kilnūs tikslai ir idealai, gėrio, žmoniškumo ir teisingumo siekimas.

Teisingumo siekimui turi būti motyvas. Tai daugiau ar mažiau žmogaus subjektyviai įsisąmoninta vidinė elgesio paskata, kuria gali būti žmogaus doroviniai vaizdiniai, pažiūros, įsitikinimai, jausmai, išgyvenimai, vertinimai, idealai, įsisąmonintos dorovinės normos, principai, taip pat pareiga, *atsakomybė*, orumas, garbė ir kt. V. Žemaitis (2005 p. 216), nurodo, kad motyvų pobūdis tiesiogiai atspindi žmogaus dorovinio brandumo ir sąmoningumo, jo dorovinės kultūros lygį. Motyvas taip pat atspindi ir žmogaus dvasinio savarankiškumo bei suverenumo, dorovinės laisvės laipsnį. Motyvacija yra viena iš asmenybės, kaip dorovės subjekto, savarankiškumo, suverenumo apraiškų. Įvairiose, net ir konfliktinėse situacijose žmogus remiasi skirtingais motyvais, kuriuos jis renkasi savo nuožiūra, prisiimdamas už tai *atsakomybę*. (Titarenka, 1980),

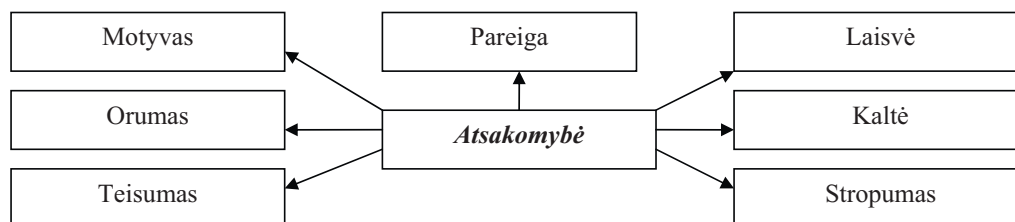
Atsakomybės prielaida, bendra prasme imant, yra laisvė. Ten, kur jos nėra, neįmanoma ir *atsakomybė*. Ir atvirkščiai, – *atsakomybė* yra laisvės sąlyga: bet koks *atsakomybės* neigimas veda į savo ir kitų asmenų laisvės paneigimą. Laisvė – žmogaus dorovinės veiklos prielaida. Ten, kur nėra laisvės, išvis neįmanoma dorovinė veikla. Į laisvę atsiremia dau-

gelis etikos problemų: dorovinis vertinimas, dorovinės vertybės, *atsakomybė*, privalomybė, idealai ir t. t. V. Žemaičio *Etikos žodyne* (2005, p. 191) sąvoka laisvė įvardijama kaip filosofinė etinė kategorija, išreiškianti žmogaus gebėjimą aktyviai veikti pagal savo norą ir valią. Tiesiogine žodžio prasme, laisvė būdinga tik žmogui, nes tik jis yra vienintelė būtybė, ištrūkusi iš gamtos, pakilusi virš jos ir galinti laisvai siekti savo tikslų.

Asmuo, turėdamas laisvą valią, pats apsisprendžia, kaip elgtis, kartu prisiima ir *atsakomybę* už savo elgesį. Žmogų, kuris elgiasi dorai, lydi teismo

jausmas. Elgdamasis nedorai, praranda teisumą. Netekus teismo, išgyvenama kaltė. V. Žemaitis (2005, p. 168–169) nurodo, kad kaltė yra neteismo būseną, kurią patiria žmogus, pažeidęs dorovės normas, prasižengęs ar nusikaltęs. Priešybė-teisumas. Artima sąvoka – blogis. Todėl galima teigti, kad kaltė kyla tuomet, kai asmuo suvokia, kad tų veiksmų ir poelgių priežastis yra jis pats.

Šią sampratą *atsakomybė* ryši su kitomis etinėmis kategorijomis galima pavaizduoti schema (2 pav.).

2 pav. Sąvokos *atsakomybė* semantiniai ryšiai su kitomis etinėmis kategorijomis

Pirmoje straipsnio dalyje išsiaiškinus, kad teisingumo vienas iš kriterijų yra *atsakingumas*, buvo nurodyta, kad kiti teisingumo kriterijai yra sąžiningumas, pakantumas, solidarumas ir teisumas. V. Žemaitis (2005) vartoja *atsakomybės* sąvoką. Kalbėdamas apie sąžinę (2005, p. 284–285), ją apibūdina kaip pamatinę etikos kategoriją, nurodo, kad tai dorovinės savimonės konstruktas. Artimos sąvokos: pareiga, *atsakomybė*, orumas. Sąžinė formuojasi ir ugdoma kartu su pareiga, kuri taip pat yra išugdytos savimonės rezultatas. Sąžinė vertina poelgius, remdamasi pareigos įsisąmoninimu. Antra vertus, racionalus vertinimas ir iš to kylanti emocinė reakcija, sudaranti sąžinės turinį, skatina žmogų vykdyti pareigą.

Atsakomybė glaudžiai sąveikauja su sąžine. *Atsakomybė* yra taip pat žmogaus savimonės konstruktas, sudarantis sąžinės vertinimų prielaidą, nes sąžinė, kaip vidinė savęs vertinimo institucija, išsiugdo remiantis *atsakomybės* jausmu. Pati sąžinė reiškiasi kaip žmogaus *atsakomybė* sau už savo elgesį ir poelgius.

Atsakomybė tiesiogiai susijusi su teismu. Teismo sąvoka, pagal V. Žemaitį (2005, p. 312), – ne kaltumo būseną, priešinga kaltės būsenai, arba neteisumui. Žmogus, kad ir kaip jis vertintų savo paties įsitikinimus ir poelgius, doroviškai *atsako* už jų teisumą. Savo neteismo suvokimas (atgaila) padeda žmogui išpirkti padarytas klaidas ir vėl sugrįžti į teismo būseną.

5 lentelė. *Sąvokos atsakomybė reikšmė ir vartojimas*

Šaltinis	Sąvokos <i>atsakomybė</i> reikšmė	Citata
www.plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/	Būtinybė, pareiga <i>atsakyti</i> už elgesį, veiką	Gali būti išskiriama socialinė-moralinė, religinė, ekonominė, teisinė – <i>atsakomybė</i>
Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (2000)		Tai „dorovinių, pareiginių ir teisinių reikalavimų paaisymas: asmeninė, kolektyvinė, teisinė <i>atsakomybė</i> “
J. Leonavičius (1993)	1. Padėtis, reikalaujanti garantuoti sėkmę, atiskaityti 2. Etikoje ir teisėje – kategorija, atspindinti specifinį socialinį ir dorovinį teisinį asmens santykį su visuomene (su visa žmonija), kuriam būdingas savo dorovinės pareigos ir teisės normų vykdymas	

5 lentelės tęsinys

L. Jovaiša (2007)	Terminas <i>atsakomybė</i> , nurodoma, kad tai – „ <i>responsibility / accountability, Verantwortlichkeit, Ответственность</i> “ – bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiklą atliekant pareigas (šeimos, visuomenės, darbo, bendravimo ir kt.). <i>Atsakomybė</i> ugdoma reikalaujant atsakyti už savo veiksmus. Ji yra svarbiausias dorovinio brandumo požymis	Mokytojo <i>atsakomybė</i> už mokinį, mokinio <i>atsakomybė</i> už savo ateitį
V. Žemaitis (2005)	Tai, kai žmogaus veiksmas ir poelgiai atitinka įsisažmonintą pareigą	
A. Halder (2002)	Reiškia žmogaus priedermę atsakyti už savo veiksmus (ir neveikimą) tais atvejais, kai jų padariniai priskiriami jam, t. y. už kuriuos jis privalo laiduoti ir <i>atsiskaityti</i> atitinkamai institucijai	Atsikaitymo reikalaujanti institucija yra žmonių arba Dievo teismas
H. Jonas (1984)	Už mokslinio pažinimo, technikos atradimų, ekonominių pritaikymų padarinius yra svarbiausias klausimas, kurį gvildena mokslo, technikos, ekonomikos ir kt. etikos	
V. Žemaitis (2005)	Pamatinė etikos kategorija, nusakanti asmens santykį su dorovine privalomybe	
V. Žemaitis (2005)	Pagrįsta žmogaus gebėjimu ne tik laisvai apsispręsti ir pasirinkti poelgius, bet kartu kreipti juos siekiant prasmingų tikslų ir teigiamų veiklos rezultatų	Prisiimdamas <i>atsakomybę</i> už savo veiksmus ir poelgius, žmogus reiškiasi kaip visavertė <i>asmenybė</i>
Visuotinė lietuvių enciklopedija, II (2002)	Asmens, žmonių grupės, institucijos įsipareigojimas už padarinius, sukeltus jų poelgių, sprendimų ar įsitikinimų	<i>Atsakomybė</i> apima apsvarstytą ir sąžiningą pasirinkimą, įsitikinimą, kad jis teisingas, ir jo padarinių pripažinimą
K. Stoškus, (1981)	<i>Atsakomybė</i> gali būti už ką ir prieš ką. Pagal objektą ir raišką skiriamos politinės, juridinės, religinės bei dorovinės <i>atsakomybės</i>	
V. Žemaitis (2005)	Kiekvienas asmuo, atlikdamas pareigą, nuolat išgyvena vidinę <i>atsakomybės</i> įtampą už savo veiksmus, kurių jis imasi	Asmuo, neįsisažmoninęs savo <i>atsakomybės</i> , negali sėkmingai atlikti ir pareigos. Pareiga skleidžiasi kartu su sąžine ir <i>atsakomybe</i> . Šios trys etikos kategorijos yra glaudžiai susijusios ir viena kitą sąlygoja
V. Žemaitis (2005)	<i>Atsakomybei</i> artimos sąvokos: uolumas, darbštumas, drausmingumas, sąžiningumas, pareigingumas ir stropumas	Kai dirbama aktyviai, uoliai su iniciatyva, kūrybiškai
V. Žemaitis (2005)	<i>Atsakomybė</i> susijusi su savo gyvenimo įprasminimu ir orumas atspindi žmogaus įsisažmonintą savo paties vertingumą. Orumo įsisažmoninimas stiprina žmogaus pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis. Orumo jausmas drausmina žmogų, skatina kelti sau ir kitiems didesnius reikalavimus, nesitenkinti tuo, kas pasiekta, nenustoti tobulėjus	Oriam padeda išlikti kilnūs tikslai ir idealai, gėrio, žmoniškumo ir teisingumo siekimas
A. Titarenka (1980)	Teisingumo siekimui turi būti motyvas, tai daugiau ar mažiau žmogaus subjektyviai įsisažmoninta vidinė elgesio paskata, kuria gali būti žmogaus doroviniai vaizdiniai, pažiūros, įsitikinimai, jausmai, išgyvenimai, vertinimai, idealai, įsisažmonintos dorovinės normos, principai, taip pat pareiga, <i>atsakomybė</i> , orumas, garbė ir kt. Motyvacija yra viena iš asmenybės, kaip dorovės subjekto, savarankiškumo, suverenumo apraiškų	Įvairiose, net ir konfliktinėse situacijose žmogus remiasi skirtingais motyvais, kuriuos jis renkasi savo nuožiūra, prisiimdamas už tai <i>atsakomybę</i>

V. Žemaitis (2005)	<i>Atsakomybė</i> yra laisvės prielaida: ten, kur jos nėra, neįmanoma ir <i>atsakomybė</i> . Ir atvirkščiai, – <i>atsakomybė</i> yra laisvės sąlyga: bet koks <i>atsakomybės</i> neigimas veda į savo ir kitų asmenų laisvės paneigimą	Į laisvę atsiremia daugelis etikos problemų: dorovinis vertinimas, dorovinės vertybės, <i>atsakomybė</i> , privalomybė, idealai ir t. t.
V. Žemaitis (2005)	Kaltė – neteisumo būseną, kurią patiria žmogus, pažeidęs dorovės normas, prasižengęs ar prasikaltęs.	Asmuo, turėdamas laisvą valią, pats apsisprendžia, kaip elgtis, kartu prisiima ir <i>atsakomybę</i> už savo elgesį
V. Žemaitis 2005.	Žmogaus savimonės konstruktas, sudarantis sąžinės vertinimą prielaidą, nes sąžinė, kaip vidinė savęs vertinimo institucija, išsiugdo remdamasi <i>atsakomybės</i> jausmu	Pati sąžinė reiškiasi kaip žmogaus <i>atsakomybė</i> sau už savo elgesį ir poelgius
V. Žemaitis (2005)	Teisumas tiesiogiai susijęs su <i>atsakomybe</i> . Žmogus, kad ir kaip jis vertina savo paties įsitikinimus ir poelgius, doroviškai atsako už jų teisumą	Savo neteisumo suvokimas (atgaila) padeda žmogui išpirkti padarytas klaidas ir vėl sugrįžti į teisumo būseną

Sąvoka *atsakomybė*, sudaryta iš veiksmažodžio *atsakyti*, įvairiuose tekstuose sutinkama dažniau negu ypatybę apibrėžianti sąvoka *atsakingumas*. Tai bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiksmą, atliekant pareigas. Ji dorovinio brandumo požymis, pamatinė etikos kategorija, nusakanti asmens santykį su dorovine privalomybe. *Atsakomybė* reiškiasi kaip asmenybės savikontrolės mechanizmas. Ši sąvoka glaudžiai susijusi su žodžiais: pareiga, stropumas, orumas, laisvė, kaltė, teisėtumas.

Gali pasitaikyti sinoniminės vartosenos. Plg. materialinė *atsakomybė* ir materialiai *atsakingas* asmuo.

Tarp *atsakomybės* ir *atsakingumo* galima įžvelgti ir tam tikrų vartosenos skirtumų (Umbrasas, 2009). Ne kiekviename kontekste juos galima pakeisti viena kitu (plg. *baudžiamoji atsakomybė*, *traukti baudžiamojon atsakomybės* ir pan.), todėl tikslinga būtų kalbėti apie reikšmių diferenciaciją ir galbūt tik apie dalinę sinonimiją. Diferencijavimas kiltų iš skirtingų žodžio *atsakyti* reikšmių (ypač atkreiptinas dėmesys į 3 ir 4 reikšmes): 3) gauti atpildą už veiksmus: *A. už nusikaltimą*; 4) garantuoti, laiduoti darbo sėkmę: *Aš atsakau už šitą darbo barą* (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000).

Atlikta semantinė žodžių *atsakingumas* ir *atsakomybė* analizė yra pirmasis žingsnis, gilinantis į šių sąvokų vartoseną. Autoriai toliau numato analizuoti šių sąvokų semantinį lauką teisės aktuose.

Išvados

1. *Atsakingumo* samprata – tai vienas iš teisingumo bruožų, dorovinio elgesio pamatas, pamatinė etikos ir teisės kategorija, ji artima sąvokoms „sąžinė“, „privalomybė“, „stropumas“, „orumas“, yra susieta su emocine reakcija – vykdyti pareigą. Tai savimonės konstruktas, asmens savikon-

trolės mechanizmas, susijęs su teisumo ir kaltės suvokimu, ir reiškiasi, kaip žmogaus prisiimama *atsakomybė* už savo savarankiškus ir suvernius veiksmus, parodo sąmoningumo, dorovinės kultūros ir laisvės laipsnį.

2. Sąvoka *atsakomybė*, sudaryta iš veiksmažodžio *atsakyti*, įvairiuose tekstuose sutinkama dažniau negu ypatybę apibrėžianti sąvoka *atsakingumas*. Tai bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiksmą, atliekant pareigas. Ji dorovinio brandumo požymis, pamatinė etikos kategorija, nusakanti asmens santykį su dorovine privalomybe. *Atsakomybė* reiškiasi kaip asmenybės savikontrolės mechanizmas. Ši sąvoka glaudžiai susijusi su žodžiais: pareiga, stropumas, orumas, laisvė, kaltė, teisėtumas.

Literatūra

1. Cormack D., 2002, *The research Process in Nursing*. (5th ed.). Iowa, USA: Blackwell Science, Ltd.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2000, IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. *Filosofijos žodynas*, 1975, Vilnius: Mintis.
4. Halder A., 2002, *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma Littera.
5. Jovaiša L., 1993, *Edukologijos įvadas*. Kaunas: Technologija.
6. Jovaiša L., 1995, *Hodegetika*. Vilnius: Suaugusiųjų profesinio mokymo ir konsultavimo centras. Agora.
7. Jovaiša L., 2007, *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
8. *Kanceliarinės kalbos patarimai*, 2000, Lietuvių kalbos institutas (2-asis pataisytas ir papildytas leidinys) Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas. Vilnius: Pradai.
9. Krippendorff K., 1980, *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. The Sage Commtext Series, Sage Publications Ltd., London.
10. Jonas H., 1984, *The Imperative of Responsibility: In*

- Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University Press.
11. Leonavičius J., 1993, *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Akademija.
 12. Mayring, Ph., 2001, Kombination und Integration qualitativer und quantitativer Analyse. Forum Qualitative Sozialforschung (Forum: Qualitative Social Research), 2 (1). <<http://www.qualitative-research.net/fqs>>.
 13. Martišauskienė E., 2001, Viresniųjų paauglių požiūrio į dorines vertybes dinamika. *Daktaro disertacija*. Kauno technologijos universitetas.
 14. McLaughlin H. T., 1997, *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė*. Kaunas: Technologija.
 15. Stoškus K., 1981, *Etiketas ir žmonių bendravimas*. Vilnius.
 16. Titarenka V., 1980, *Šeima ir asmenybė*. Vilnius: Mintis.
 17. Umbrasas A., 2009, *Konsultacija*. Lietuvių kalbos institutas, Terminologijos centras.
 18. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2002, II tomas., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
 19. Weber M., 1997, *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: Pradai.
 20. Žemaitis V., 1994, *Sąžinė*. Vilnius: Ethos.
 21. Žemaitis V., 1995, *Atsakomybė*. Vilnius: Ethos.
 22. Žemaitis V., 2000, *Laisvės paradigma*. Vilnius: Ethos.
 23. Žemaitis V., 2005, *Etikos žodynas*. Vilnius: AB Spauda.
 24. Žydžiūnaitė V., 2005, Komandinio darbo kompetencijos ir jų tyrimo metodologija slaugytojų veiklos požiūriu. *Monografija*. Judex.
 25. <http://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>. Prisijungimo laikas: 2009 m. vasaris 28 d. 11.30 val.

SEMANTIC LINKS OF THE CONCEPTS RESPONSIBILITY AND LIABILITY TO CATEGORIES OF ETHICS

Egidijus Nedzinskas, Nijolė Bankauskienė

Summary

In this article the subject of analysis is semantic links of the concepts *responsibility* and *liability* to other categories of ethics. When analysing semantic links of the concepts *responsibility* and *liability* to other categories of ethics, the aim is to ascertain the synonymy of the above-mentioned concepts. The concept *responsibility* is most frequently used when a certain human feature is under discussion, and the concept *liability* – when the observance of legal requirements, a legal norm is under discussion. The conception of *responsibility* is the underlying category of ethics and law. It is close to concepts "conscience", "obligation", "diligence", "dignity", and is related to the emotional reaction to do one's duty. *Responsibility* manifests when a human being takes responsibility for own independent and sovereign actions. The concept *liability* made of the adverb liable is more often found in different texts than the concept *responsibility*, which describes a feature. It is the most general moral feature of a personality, which stimulates a careful action when doing own duties. *Liability* manifests as self-control mechanism of a person. It implies a person's relationship to moral obligation.

Keywords: responsibility, liability, ethics, morals.

SAVOKŲ ATSAKINGUMAS IR ATSAKOMYBĖ SEMANTINIAI RYŠIAI SU ETIKOS KATEGORIJOMIS

Egidijus Nedzinskas, Nijolė Bankauskienė

Santrauka

Šio straipsnio analizės objektas – sąvokų *atsakingumas* ir *atsakomybė* semantiniai ryšiai su kitomis etikos kategorijomis. Tiriant sąvokų *atsakingumo* ir *atsakomybės* semantinius ryšius su kitomis etikos kategorijomis, siekiama išsiaiškinti minėtų sąvokų sinonimiškumą. Sąvoka *atsakingumas* dažniausiai vartojama, kai kalbama apie tam tikrą žmogaus savybę, o sąvoka *atsakomybė* – kai kalbama apie teisinių reikalavimų paisymą, teisinę normą. *Atsakingumo* samprata – pamatinė etikos ir teisės kategorija. Ji artima sąvokoms „sąžinė“, „privalomybė“, „stropumas“, „orumas“, yra susieta su emocine reakcija vykdyti pareigą. *Atsakingumas* reiškiasi, kai žmogus priima atsakomybę už savo savarankiškus ir suvernius veiksmus. Sąvoka *atsakomybė* sudaryta iš veiksmažodžio *atsakyti*, įvairiuose tekstuose sutinkama dažniau, negu ypatybę apibrėžianti sąvoka *atsakingumas*. Tai bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiksmą, atliekant pareigas. *Atsakomybė* reiškiasi kaip asmens savikontrolės mechanizmas. Ji nusako asmens santykį su dorovine privalomybe.

Prasminiai žodžiai: atsakingumas, atsakomybė, etika, dorovė.

Įteikta 2009-03-02